

PLASTGRAVER – EN ORIENTERING

OM SITUASJONEN

I perioden fra 1950- tallet og 15-20 år framover ble et stort antall døde svøpt i plastfolie før gravlegging. Ved åpning av slik grav, har det vist seg at plastfolien og innholdet ikke er nedbrutt og at gravene derfor ikke kan gjenbrukes som kistegraver.

Det er grunn til å anta at svært mange graver, kanskje opp i mot halvparten av alle som ble brukt i den aktuelle perioden, inneholder plastfolie. Håndteringen av disse reiser en rekke utfordringer og dilemmaer. Både etterlatte, kirkegårdsansatte og kirkegårdsforvaltningene berøres av problemene. Gjennom denne orienteringen vil utfordringene som plastgravene reiser, bli beskrevet, og det vil bli gitt noen anbefalinger om hvordan de som er ansvarlig for kirkegårdsforvaltningen lokalt, kan håndtere dem.

Orienteringen er utarbeidet i samarbeid mellom Kultur- og kirkedepartementet, kirkegårdskonsulentene, Begravelsesbyråenes Forum – Norge (BFN), KA Kirkelig arbeidsgiver- og interesseorganisasjon og arbeidstakerorganisasjonene.

INNLEDNING

Fredningstid

Ved naturlige prosesser i jorda brytes kiste med innhold ned. Fredningstida fastsettes som den perioden som må gå fra gravlegging finner sted og til gravinnholdet er brutt ned til grove knokler og kisterester. Fredningstida kan ikke være kortere enn 20 år, jf. gravferdsloven § 8 første ledd og forskrift til gravferdsloven § 12 tredje ledd. Etter fredningstidas utløp kan graven benyttes til ny kistegravlegging. Den som er fester for graven, har rett til å bestemme om graven skal brukes og eventuelt til hvem, jf. gravferdsloven § 15 første ledd.

Nedbrytingstida kan være nokså forskjellig selv over korte avstander, avhengig av jordart, luft- og vanninnhold, jordtemperatur m.v., Fredningstida for graver skal derfor vurderes og fastsettes i vedtekt for hver enkelt kirkegård. Det kan til og med tenkes at en må fastsette ulik fredningstid for ulike deler på en og samme kirkegård når det er varierende jordarter på stedet.

Uavhengig av fredningstid kan det når som helst gravlegges askeurner i kistegraver, jf. gravferdsloven § 8 annet ledd.

Nedbryting i graver

Oksygen er en forutsetning for en ønsket nedbryting, dvs. at det må være lufttilgang og dermed oksygentilgang ned til gravinnholdet. Når det ikke er slik tilgang, skjer det ikke en ønsket nedbryting og gravinnholdet minker nesten ikke.

Ved svøping i plast har det vist seg at oksygenet blir utestengt og at ønsket nedbryting ikke finner sted i overskuelig framtid. Noe tilsvarende kan skje i jord der det ikke er tilgang på oksygen. I enkelte tilfeller kan også kistekvalitet, den dodes klesdrakt og gjenstander i kista representere et tilsvarende problem.

PLASTGRAVENE

Plastfolie

Graver som betegnes plastgraver, inneholder legemer som er svøpt i plastfolie. Denne svøpingen ble gjort for å hindre lukt og avrenning under oppbevaringen før gravlegging. Rent praktisk skjedde det ved at kista ble foret med en folie og lukket slik at folien hang ut over kistekantene. Det viser seg at plastfolien har meget lang nedbrytingstid i jord, og at den dessuten forhindrer at innholdet blir nedbrutt. Når en etter endt fredningstid har ønsket å bruke en plastgrav på nytt, har dette ført til vanskeligheter ved gjenbruk av grav eller gjort det faktisk umulig.

Plastfolie har også vært brukt til å dekke kistebunnen for å hindre avrenning. Slik bruk av plastfolie resulterer ikke i plastgraver.

Et tilbakeblikk

Svøping i plastfolie skriver seg tilbake til 1950-årene. I 1958 ble begravelserbyråene i Oslo pålagt av Oslo kommune ved kirkevergen å bruke en tynn plastfolie i kister som skulle kremes. Dette var for å komme bort fra bruken av tjærepapp som inntil da hadde hindret avrenning. Ulempen ved tjærepapp var sterk røykutvikling under kremasjon.

I 1960 ble det i Oslo krevd plastfolie i alle kister fordi alle kunne være utsatt for lukt og avrenning. Det er ikke kjent at andre kirkegårdsforvaltninger kom med samme krav, men mange begravelserbyråer utover i landet tok plasten i bruk fordi den var effektiv og lett å arbeide med.

Da de tidligste plastgravene skulle gjenbrukes etter endt fredningstid, på 1970-80-tallet, ble en oppmerksom på de uheldige sidene ved bruk av plast ved gravlegging. En oppdaget at kista var mer eller mindre borte, men at plasten og innholdet ikke var nedbrutt. I 1975 anbefalte derfor Kirke- og undervisningsdepartementet kirkegårdsforvaltningene å sette forbud mot bruk av plastfolie til svøp i kister. Mange steder brukte altså begravelserbyråene plastfolie i kistene i perioden fra midt på 1950-tallet til tidlig på 1970-tallet. Det finnes unntak hvor perioden er både lengre og kortere.

En periode preget av usikkerhet

I tida fra de første plastgravene ble åpnet for gjenbruk og fram til 1995 ble det ikke gitt noen sentrale anbefalinger for videre bruk av dem. Noen steder ble plastgravene fredet for alltid som kistegrav, andre steder ble gravene gjenbrukt ved at de gamle restene ble gravd dypere ned. Atter andre tillot gjenbruk hvis det lot seg gjøre av hensyn til dybden. Enkelte steder ble det foretatt oppfyllinger av kirkegårdsarealer slik at

plastgravene ble liggende så dypt at ny gravlegging kunne skje over den gamle med normal overdekning, dvs. 1,0 meter.

I 1995 ga Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet, etter råd fra Landslaget for kirkegårdskultur, anledning til å redusere jordoverdekningen til 0,8 meter over kister som ble satt ned over plastgraver. Plastgraven skulle ikke røres. Dette åpnet for gjenbruk enkelte steder.

Omfanget av plastgraver

For å skaffe en oversikt over omfanget av plastgraver og hvordan problemene med dem er håndtert, gjennomførte KA Kirkelig arbeidsgiver- og interesseorganisasjon en spørreundersøkelse til kirkegårdsforvaltningene høsten 2007. Undersøkelsen, her omtalt som spørreundersøkelsen, mottok svar fra omtrent 75 % av de spurte.

I perioden 1958 til 1972 døde ca. 537 000 mennesker, og ca. 415 000 av dem ble gravlagt i kiste. Landslaget for kirkegårdskultur anslo i 1995 at en kan ha om lag 250.000 plastgraver her i landet.

I følge spørreundersøkelsen er det vanlig praksis med gjenbruk av graver i 84 % av kommunene. Omtrent den samme andelen oppgir at det er åpnet graver fra perioden mellom 1950 og 1980. 67 % av disse har oppdaget plastgraver på sine kirkegårder. En fylkesoversikt viser hvor mange kommuner som har registrert plastgraver:

Østfold	18 av 18	Vest-Agder	9 av 13
Akershus	16 av 17	Rogaland	11 av 20
Oslo	1 av 1	Hordaland	8 av 20
Hedemark	16 av 18	Sogn og Fjordane	6 av 18
Oppland	16 av 21	Møre og Romsdal	9 av 25
Buskerud	10 av 14	Sør-Trøndelag	13 av 17
Vestfold	12 av 13	Nord-Trøndelag	11 av 14
Telemark	13 av 15	Nordland	12 av 21
Aust-Agder	11 av 13		

Tallene for Sogn og Fjordane og Møre og Romsdal viser små funn av plastgraver. Troms og Finnmark er ikke tatt med i oppstillingen fordi en ikke har hatt gjenbruk av graver.

Blant de 25 største kommunene i landet har 22 registrert plastgraver i større eller mindre omfang. 76 % av disse møter problemet ganske sjelden. 16 % møter det i 10–20 % av tilfellene, og de øvrige, som utgjør 8 %, møter det oftere enn 20 % av gangene.

Det er viktig å notere funn av plastgraver i gravregisteret slik at en etter hvert skaffer seg en mest mulig fullstendig oversikt.

KONSEKVENSER OG PROBLEMOMRÅDER

Konsekvenser for etterlatte

Mangelfull nedbryting av plastgraver oppleves som svært belastende for mange etterlatte. Det kan i seg selv virke belastende å vite at det i gravstedet en har festet, vil ligge en plastgrav i uoverskuelig framtid. Enkelte etterlatte er først i forbindelse med gravleggingen blitt informert om at graven er en plastgrav og har da vært nødt til å ta vanskelige vurderinger på kort varsel.

At en plastgrav begrenser muligheten for gjenbruk som kistegrav, kan dessuten oppleves som brudd på forutsetningene for festeavtalen. Med mindre det skulle foreligge helt spesielle omstendigheter, kan det likevel ikke antas at festeren kan kreve å få refundert festeavgift. Festeren har bare rett til å rå over graven så langt annet ikke følger av gjeldende bestemmelser, og en grav kan bare brukes på nytt når det ikke finnes annet enn grove knokler og kisterester etter tidligere gravlegging, jfr. gravferdsloven § 15 første ledd og forskrift til gravferdsloven § 12 tredje ledd.

Konsekvenser for tilsatte på kirkegården

Etter anmodning fra Norsk Kommuneforbund m.fl. skrev Direktoratet for arbeidstilsynet bl.a. følgende i 1999: *"Vi er kommet frem til at det normalt vil være brudd på arbeidsmiljølovens § 12 nr. 1 og § 8 nr.1 d i de tilfeller hvor arbeidstakere kommer i kontakt med delvis nedbrutte lik, eller det foreligger fare for det. Arbeidsgiver plikter i disse tilfeller å sørge for at arbeidstakerne ikke utfører slikt gravearbeid."* I dagens arbeidsmiljølov vises til §§ 2-1, 4-1 første ledd og 4-5 første ledd. Gravferdslovens forskrift § 12 fastsetter at tidligere benyttet grav bare kan brukes på nytt når det ikke finnes annet enn grove knokler og kisterester etter tidligere gravlegging. Dette vil si at både arbeidsmiljøloven og gravferdslovgivningen setter en grense for når en grav kan brukes på nytt.

I spørreundersøkelsen opplyser 42 % av kommunene at en tar stilling til om plastgrav skal brukes om igjen eller ikke først når graven er oppgravd. 36 % opplyser at graven brukes med redusert overdekning, slik det er åpnet for i forskrift til gravferdsloven § 13. 12 % opplyser at plasten med innhold graves dypere ned før ny kiste settes oppå og 4 % opplyser at det er nedlagt forbud mot gravlegging av kister der det allerede ligger kister fra plastgravperioden. De øvrige (7 %) har gitt noe ulike svar. En del steder er altså gravene brukt i strid med bestemmelsene.

Konsekvenser for kirkegårdsdriften

Gravfelt som ikke lenger kan brukes til kistegraver, kan som nevnt fortsatt brukes til gravlegging av urner.

For kistegravlegging må en, i de tilfeller gravene ikke kan brukes på nytt, ta i bruk nye graver. En trenger dermed nye arealer med påfølgende opparbeidelse og får på sikt større arealer å skjøtte. Plastgravproblemet vil slik kunne være en ressursutfordring for kommunen/fellesrådet.

ULIKE TILTAK FOR Å HÅNDTERE PLASTGRAVPROBLEMENE

Der det er påvist plastgraver, bør de ansvarlige for kirkegårdsforvaltningen vurdere alternative tiltak som

- forbud mot gravlegging av kister med fortsatt åpning for gravlegging av urner
- redusert jordoverdekning
- oppfylling av gravfelt
- injisering av ulesket kalk i plastgraver

Forbud mot kistegravlegging

Vedtak om forbud mot gravlegging i kiste krever endring av kirkegårdsvedtektene. Dette skal godkjennes av bispedømmerådet, jf. gravferdsloven § 21 annet ledd. Et slikt forbud innebærer en vesentlig endring av kirkegården eller deler av den, noe som også forutsetter tillatelse fra bispedømmerådet, jf. gravferdsloven § 4 første ledd. Forbud vil begrenser tillatt gravferdsform, jfr. uttrykket ”annet (som) følger av gjeldene bestemmelser”, gravferdsloven § 15 første ledd, men ikke festers rett til å rå over graven for øvrig.

De festerne som er berørt, må få beskjed om vedtaket. Det bør tydeliggjøres at gravene fortsatt kan brukes ved gravlegging av urner.

Redusert jordoverdekning

Gravferdslovens forskrift § 13 tredje ledd åpner for bruk av redusert jordoverdekning: *Når særlige forhold tilsier det, kan kirkelig fellesråd fravike bestemmelsene i annet ledd. Helsefaglig myndighet skal gis anledning til å uttale seg før kravet til jordoverdekning fravikes. Kiste kan likevel ikke gis mindre enn 0,8 meter jordoverdekning.* Det forutsettes at helsefaglig myndighet (kommunelegen) gir en generell adgang til å benytte redusert jordoverdekning. Regelen er rettet mot plastgraver og gjelder ikke ved for liten jorddybde til fjell, til grunnvann, der det er tette jordarter eller andre problemer knyttet til jordbunnen.

Arbeidstilsynets pålegg om ikke å komme i kontakt med delvis nedbrutte lik (se s.4) er gitt for å verne arbeidstakerne mot helseskadelig arbeid. I spørreundersøkelsen opplyser 12 % av de som har påvist plastgraver, at plasten med innhold graves dypere ned før ny kiste settes oppå. En slik praksis bryter med Arbeidstilsynets pålegg og vil kunne utsette de tilsatte på kirkegården for unødige store belastninger. Denne praksis bryter også med bestemmelsen om at det ikke skal finnes annet enn kisterester og grove knokler.

For tilfeller der en graver seg ned til eventuell plastfolie, bør det utarbeides retningslinjer som ivaretar kirkegårdsarbeidernes arbeidsmiljø.

Oppfylling av gravfelt

Gravferdslovens forskrift § 5, første ledd åpner for oppfylling av gravfelt: *Endring av hele eller deler av kirkegård kan bl.a. skje ved oppfylling, utarbeidelse av ny gravplan eller*

omlegging av veger. I forbindelse med endring kan grav forskyves med inntil en halv gravbredde og gravlengde uten at det bryter med forutsetningene for feste av grav. Gravminner kan flyttes i overensstemmelse med ny gravplan. Oppfylling av gravfelt krever god informasjon til festerne, men vil likevel kunne være en følelsesmessig belastning for dem det angår.

Når tettheten av plastgraver er stor, kan oppfylling være et hensiktsmessig tiltak. Fyllingshøyden må da være så stor at en ikke når ned til det opprinnelige gravnivået ved gravlegging av ny kiste. Normalt tilrås 60 cm fylling.

Erfaring viser at kostnader ved oppfylling normalt blir langt lavere enn ved anlegg av ny kirkegård. En tilleggsgevinst ved oppfylling er at en når som helst kan gjenbruke fredede graver til gravlegging av kister. Ved valg av egnede oppfyllingsmasser vil en også få forbedrede jordbunnforhold. Oppfylling av kirkegård skal skje etter en plan som vedtas av kirkelig fellesråd og godkjennes av bispedømmerrådet, i og med at oppfyllinga må betraktes som en vesentlig endring av kirkegården, jf. gravferdsloven § 4 første ledd.

Injisering av ulesket kalk i plastgraver

I løpet av 1990-årene ble det utviklet en metode for tilførsel av ulesket kalk for nedbryting av plastgravene. Når ulesket kalk reagerer med vann, oppstår en temperaturstigning som raskt nedbryter gravinnholdet. Det ble derfor reist spørsmål om dette kunne oppfattes som en form for kremasjon. Dette medførte betydelig skepsis til metoden fordi mange avdøde og etterlatte ikke hadde ønsket kremasjon. Den norske kirkes bispemøte ble konsultert. Bispemøtet påpekte at det kan være i strid med den avdødes ønske at det blir gjennomført en prosess som kan oppfattes som kremasjon, men det er også i strid med den avdødes ønske at en forventet nedbryting i graven ikke skjer. Enten plastgraven ble behandlet med ulesket kalk eller ikke, vil det derfor kunne begås en urett overfor den avdøde og etterlatte. På denne bakgrunn konkluderte Bispemøtet med at metoden kan forsvares så lenge den anvendes på plastgraver. Departementet sluttet seg til bispemøtets konklusjon. Ved rundskriv F-32-99 fra Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet gis det adgang til å kalkbehandle plastgraver.

Senere har Institutt for kjemi, bioteknologi og matvitenskap ved Universitetet for miljø og biovitenskap undersøkt resultatene av kalkbehandlingen og konkludert med at dagens teknologi ikke medfører så høy temperatur at det skjer en forbrenning. Temperaturen bidrar kun til en fremskyndelse av den naturlige nedbrytingen og etterlater ubetydelige rester. Det anbefales at gravene ikke tas i bruk før tidligst et år etter behandlingen. Intet tyder på at metoden skader jorda på stedet.

Innvendingene om at metoden kan forstås som en kremasjon, synes derfor ikke lenger å være aktuelle. Det tilrås likevel at festere av graver som skal kalkbehandles, blir informert og gis anledning til å reservere seg.

Erfaringer

I årene 2002, 2004 og 2007 ble det foretatt behandling av graver med ulesket kalk i Elverum, Trysil og Oslo kommuner. Gravfesterne ble informert om metoden og fikk mulighet til å reservere seg. Noen ganske få benyttet seg av dette.

Gjennomføring av kalkbehandling av plastgraver forutsetter at det tekniske utstyret og selve metodikken tar hensyn til de særlige forhold som gjelder på kirkegården. Det kan gjelde støynivå, mengde av utstyr, kjøreskader mv.

Dersom plastgravene ikke kan brukes ved endt fredningstid., vil det normalt være rimeligere å foreta kalkbehandling enn å anlegge nye graver et annet sted.

Kartlegging av plastgraver

Noen begravelserbyråer brukte konsekvent plastfolie i kistene i den aktuelle perioden, andre gjorde det sjelden eller aldri. Før kalkbehandling kan finne sted, må det gjennomføres en kartlegging av hvilke graver som er plastgraver. Det finnes en metode som måler konsentrasjonen av visse gasser (karbondioksid, ammoniakk og dihydrogensulfid) i kistenivå innenfor og utenfor plastfolien. Stor ulikhet i gasskonsentrasjon indikerer en plastgrav.

I jord uten oksygentilgang kan det skje en omdanning av kroppens fett til en form for voks, *adipocere*. Gassdannelsen i plastgraver og i graver med slik voks er nokså lik. Av den grunn kan det være vanskelig å skille dem fra hverandre. En må derfor akseptere at graver med jordforhold som danner slik voks, også kan komme til å bli behandlet med kalk.

Andre forhold

Informasjon

Spørreundersøkelsen viser at festerne i liten grad er orientert om plastgravproblemet. Det er ikke forsvarlig at de først får informasjon om dette i forbindelse med ny gravlegging. Der det er påvist plastgraver, bør en vurdere å gi festerne skriftlig informasjon. Festerne må gjøres oppmerksom på at det ved gjenbruk av graven, kan gjøres funn av plastgrav. De bør informeres om hvordan plastgravproblemet håndteres og om eventuelle planlagte tiltak. Forvaltningen bør ta forbehold om at plastgrav ikke kan gjenbrukes som kistegrav. Festeren kan på den måten forberede seg på at bare gravlegging av urne vil kunne skje i den aktuelle graven, og at kistebegravelse vil måtte finne sted på en ny plass. Som vedlegg til denne orienteringen finnes et eksempel på et informasjonsbrev som søker å ivareta noen sentrale hensyn av pedagogisk og praktisk art.

Plastgravproblematikken vil kunne føre til politiske vedtak om hvordan praktiske og økonomiske spørsmål tenkes løst. Informasjonsbehovet i slike tilfeller vil variere fra sted til sted.

Tidspunkt for oppgraving av gamle graver og tiltak når ny gravlegging ikke kan skje

I følge spørreundersøkelsen svarte 33 kommuner at festene blir informert om graveforbud hvis gravdybden er for liten. Dette vil vanligvis skje etter at graven er åpnet. I mange tilfeller skjer oppgraving av grav på selve gravleggingsdagen. Dersom en da treffer på en plastgrav som ikke gjør det mulig å bruke graven, kan beskjed om bruk av en annen grav komme tidligst like før gravferdsseremonien. Dette er uakseptabelt seint, både som første gangs informasjon og når festene er informert tidligere.

Bestemmelsen i gravferdslovens forskrift § 12 om at grav skal åpnes så nær gravferden som mulig, er det ikke til hinder for at det skjer dagen før gravlegging. Når det graves i grav med mulighet for å påtreffe plastgrav, bør graven åpnes seinest dagen før gravleggingen og sikres med egnet lokk. Dertil bør en ha en grav tilgjengelig som reserveløsning. Den må lett kunne åpnes uansett årstid og eventuelt isoleres mot tele. Det kan skje ved at en tar av 15 cm jord på graven og nærmeste omgivelser (ca. 60 cm ut til alle sider), dekker til med varmeisolerende markplater og legger 10 cm jord tilbake over platene. Det kan også skje ved å grave opp graven, kjøre bort oppgravd masse og erstatte den med pukk opp til 10 cm under overflaten, dekke til med fiberduk og legge 10 cm vekstjord tilbake. En må sikre seg at graven er godt drenert. Melding om at festet grav ikke kan brukes, bør gis av kirkegårdsforvaltningen til den som besørger gravferden. I praksis vil det gjerne skje til begravelsesbyrået.

Når det må tilvises ny grav, blir denne å regne som fri grav i fredningstida.

Økonomiske forhold

Departementet legger til grunn at de økonomiske konsekvenser ved å gjennomføre tiltak i forhold til plastgraver er et ansvar for den lokale kirkegårdsforvaltningen, jfr. kirkeloven § 15 første ledd b).

KKD 15.08.2008

Vedlegg: Eksempel på informasjonsskriv til fester